

— állítja 1943-ban a jövő filozófiájáról szólva —, „Mondjuk meg, hogy mi az, ami: van.” Ehhez persze kell az örök „ismerete”. Hamvas tudniillik bizott annak az „örök talajnak” a felkutathatóságában, amelyet József Attila is abszolút talppontnak vélt (*A város peremén*). Gyönyörű képességünk megvalósításához, azaz a *rend* megteremtéséhez ugyanis a *véges végtelent* kell tudomásul vennünk. Herakleitosz ezt így mondaná: minden vég egy kezdet is. Az út tudniillik le és fel ugyanaz, ha minden Egy. Hamvas Empedoklésztől és Parmenidésztől megerősítve is tudta ezt, hiszen a rokon lélektől tanulunk. Ez is mutatja, hogy nem misztikus, hanem „naiv”, azaz egészlátó volt. A metafizika transzcendentális, és nem az okkultista révület eszközével élt! Ezért látta azt is jól, hogy „az emberi lét olyan egész, amelyben rendet csak a fundamentális tények felismerése után lehet teremteni.”

Hamvas a kötet további esszéiben is hasonló igényű érték mérőt alkalmaz. A vázolt nézőpontból elemzi a 17. századi R. Burton egzisztencializmusát csakúgy, mint az üdvhozó K. Jaspers vagy Kierkegaard filozófiáját. Stílusa is következetesen világos, egyszerű és szép, amellyel ifjú évei óta mindmáig egyedül áll a filozófiai irodalomban. A hazai olvasó pedig különös érdeklődéssel olvashatja a „Dél és Nyugat Géniusza” című írását, amely esszé az *Öt Géniusz* (Bern 1985) születésének előzményeiről is képet ad, valamint Magyarország szellemi földrajzának bemutatásával önismeretre tanít. Egészen szokatlanul foglalkozik Kisfaludy Sándor költészetével. Megállapítja például, hogy a költő egyedülállósága abban van, hogy a „történet tapasztalható terében” az egyetlen olyan alkotó, aki az „emberi lét értékben legmagasabb tartalmainak” megjelenítője volt, noha a „költői minimumot éppen csak eléri”. A vázolt nézőpontot és az írás szépségét Hamvas két szorosan összefüggő képzőművészeti esszéjében is tetten érhetjük. Így például *Martyn Ferenc* nagyságáról mondott „rögtönzésében” úgy látja, hogy a festő műveiben ott van „egyszerre az egész”. A kötet esszéinek sorozatát az életrajzi vonatkozású „Levelek a Magyar Hyperionból” című zárja le, amely egyben hódolat Bessenyei György személyisége előtt is. Ezt a „levelet” egyébként az ELTE kiadványában teljesebb formában találjuk. A Pécsen megjelenő kötetet Csuha István jegyzetekkel egészítette ki. (*Pannónia, Pécs, 1987*)

SZILÁGYI IMRE

Vas István: Igen is, nem is

Törtém a fejem: valami jó cím kellene ennek a kritikának az élére. Ilyesfélék jutottak eszembe: A dialektikus költő. A kötet címe inspirált természetesen. Vagy: Vas István műhelyében. Igenám, de ő maga írja éppen ebben a könyvben, hogy nem szereti a műhely kifejezést még akkor sem, ha Radnóti Miklóssal való kapcsolatát valóban e szóval lehet a legpontosabban körülírni. Vagy: Vas István esszéi. Ez meg pontatlan lenne, hiszen a könyvnek majdnem a fele beszélgetéseket tartalmaz, igaz, ezek esszé-érvényű beszélgetések. A még rosszabb ötleteket meg sem említem. Maradt a legpuritánabb megoldás: a szerző neve és a mű címe. Ez a puritánság illik Vas István művéhez is, az irigység mégis elfog, hiszen ő mindig emlékezetes címekeket tud adni.

Az életműsorozatban 1978-ban jelentek meg három kötetben a tanulmányok (*Tengerek nélkül, Vonzások és választások, Körül-belül*). Azóta a versek

és az önéletrajz újabb fejezetei mellett kötetnyi esszé is keletkezett. Egyes írások gyűjteményének mondhatnánk ezt a könyvet, amelyet a véletlen rendezett együvé, hiszen témái Babitstól a műfordítás szakmai kérdésein át a személyes életút állomásainak felidézéséig terjednek, maga a könyv mégsem elegendő. Egységessé teszi Vas István világgépének szuggesztív ereje, az az összetéveszthetetlen személyesség és átéltség, amely minden mondatából sugárzik. Így állításainak, emlékidézéseinek hitele és hitelessége van még akkor is, ha nem egészen értünk vele egyet. Közhely ma már szinte, hogy az újabb magyar irodalom történetének egyik kimeríthetetlen kincsesbányája Vas István emlékezete, s mindaz, amit ebből prózájában megörökít. Mostani könyve is ezt a közhelyet példázza. S ha semmi más okunk nem lenne — de hát van! —, csak az, elegendő ez is a kívánsághoz: bárcsak száz évig élhetne, bárcsak megírhatná végig önéletrajzi regényét! Kedve s ereje legyen hozzá!

Elmesélt irodalomtörténetként is olvasható — sőt, olvasandó! — ez a gyűjtemény. S a tudós szerzőkkel szemben Vas Istvánnak megvan az az előnye, hogy jó mesélő, ragyogó elbeszélő. Lehetetlen nem odafigyelni arra, amit leír. Figyeljék meg például esszéinek indítását! Mindig egy olyan mondattal, egy olyan történetcsírával indít, amely máris a dolgok közepéhez, a lényeghez vezet. Például: „Alighanem Babits volt az első nagy magyar költő, aki rádióba mondta verseit.” (*Babits hangjáról.*) „Kitől is hallottam először azt a merész állítást, hogy a mi huszadik századi költészetünk vonulata eléri, vagy talán meg is haladja a tizenkilencedikének vonulatait?” (*A huszadik század költőiről.*) „Erre a címre, gondolom, mindenki felkapja fejét: Arany és erotika?” (*Arany erotikájáról.*) A József Attila-vers, a *Költőnk és kora* elemzését pedig a hajdani, a Szép Szót fellapozó olvasás felidézésével kezdi: „... azt gondoltam: 'Talán mégis ő a legnagyobb.' Már mint az újabbak közt.”

A mai, fiatalabb olvasók számára Vas István költői életének első négy-öt évtizede történelem és irodalomtörténet. Számukra — számunkra — azt hiszem az is magától értetődő, hogy nemzedékéből József Attila a legnagyobb, s az is, hogy az egész magyar költészet egyik legnagyobbja. S az „újszülötteknek”, akik olvasni is csak 1945 után tanultak meg, az is axióma, hogy a huszadik századi magyar költészet legalábbis eléri a tizenkilencedikének a színvonalát. Lám, máris a könyv címénél vagyunk, s talán nem is csak a Vas István által elgondolt értelemben. Nemcsak a szerző világán belül váltakoznak az igenek és a nemek, nemcsak ott van meg a „körül-belül” bizonytalansága, hanem a szerző és az olvasó között is. Ami a szerzőnek nem magától értetődő, az az olvasónak esetleg az, és fordítva is állhat a dolog. Ez nem feltétlenül vitára, inkább — s ebben döntően részes Vas István megengedő, türelmes szemlélete — az olvasói élmény továbbgondolására, a történetiség tudatának elmélyítésére készlet.

Az esszék világában — az egyszerűség kedvéért maradjunk ennél a műfaji meghatározásnál — több réteg különíthető el. Az idézett példák nagyobb része az *átélt irodalomtörténet* körébe tartozik. A történés időszakában persze mindez nem történet volt, hanem élet (és irodalom), de hát minden életnek az a sorsa, hogy történetté váljon. Ennek az átélt irodalomtörténetnek nemcsak Vas István pályaképében van helye. Például éppen a József Attila-filológiához is hozzá tud tenni. Talán nem is annyira az emlékidézéssel, hogy még ő, a költő tisztelő pályatársa is csak a halála előtt ismerte fel valódi nagyságát (a vers a Szép Szó 1937 októberi számában jelent meg), mint inkább olyan adatokkal, amelyek például József Attila-versek ritmikái

mintájára mutatnak rá. Vagy milyen jellemző a *Külvárosi éj* című kötetről írott, s meg nem jelent kritika „befogadása”. József Attila, elolvastva a kéziratot, megsértődött azon a tételen, hogy „ha Illyés paraszt-forradalmár eszménye Dózsa György, akkor József Attiláé ezekben versekben Ludas Matyi lehetne.”

Az 1945 utáni években tallózva, milyen jellemző az, hogy Vas István csak hosszas utánjárással tud egy közönséges igazolványt szerezni arról, hogy ő publikáló író. A felszabadulás utáni hónapokban történik mindez. Milyen jellemző adalék az, hogy 1947-ben, amikor felkérlik Vast, hogy legyen a *Magyarok* szerkesztője, a tárgyalások során kap egy listát, hogy kik nem szerepelhetnek a lapban. Például Veres Péter, Szabó Pál, Szabó Lőrinc, Németh László. Az már nem a korra, hanem Vas Istvánra jellemző, hogy ilyen feltételek mellett nem vállalta a szerkesztést, bármennyire is kedve lett volna hozzá. Irodalomban gondolkozott és nem pártpolitikai szempontokban, s az irodalomban sem a vitát nézte (Németh Lászlóval például sok mindenben nem értett egyet), hanem az értéket tisztelte. E miatt az érték tudatos szemlélet miatt is oly fontos mindaz, amit Vas a *Válaszról*, s általában a népi-urbánus ellentétéről elmond. Ő „urbánus” íróként a *Válasznak* volt munkatársa, s nem egészen ott látja sem a különbségeket, sem a kiáltó ellentéteket, ahol általában akkor s azóta is sokan látni vélik. Úgy gondolom, igaza van, hiszen ez az ellentét nem az irodalomnak, hanem a politikával áthatott irodalmi életnek volt a veszekedése egy olyan korban, amikor a politikai kibontakozásra szinte semmi út nem látszott.

Természetes, hogy az átélt irodalomtörténet elválaszthatatlan az életrajztól. Vannak azonban az *életrajznak* olyan rétegei is, amelyek nem annyira irodalmi vonatkozásúak, s ezekből is sokat megtudunk a beszélgetésekből. Egy író — s főleg egy vallomások író — esetében szinte lehetetlen sétválasztani az irodalmi és a nem irodalmi tényeket és eseményeket. Az előbbi *Magyarok*-példában az irodalomtörténetre tartozik az, hogy milyen szerkesztési szempontok voltak, s még az is, hogy Vast felkérték szerkesztőnek, s ő ezt visszautasította, de az már inkább csak az életrajzra, hogy ennek mi volt az oka. Vagy: magánéleti esemény az az epizód, amely szerint az ötvenes évek elején egyszer késő este csöngetett be hozzájuk valaki, s már a legrosszabbra is felkészültek, az ajtó homályos üvegén át látták a tányérsapka körvonalait is — aztán végül az egyenruhában „csak” Devecseri Gábor kereste fel őket azért, hogy a Vas által szerkesztett Iliász-fordításban kicseréljen egy szót. De hát ez az epizód Devecserire is jellemző, s végül is és elsősorban korfestő történet. Színét és visszaját, az igent is meg a nemet is mutatja.

Mivel Vas István elsősorban költő, természetes, hogy esszéiben elkülöníthető réteg foglalkozik a *magyar líra* kérdéseivel. Ide is tartozik a már említett József Attila-értékelés, de számos más tétel is. Olyasmit érdemes még kiemelni, mint a Babits Mihály-, a Kassák Lajos-, az Illyés Gyula-kép, amelyek jellegzetesen bontakoznak ki az esszék sorából. S azokat az elemzéseket-értékeléseket, amelyeket a „fiatal” Tandori Dezsőről, Sumonyi Zoltánról, Várady Szabolcsról mond el az utóbbiakat pályakezdésükben is segítő mester.

A magyar lírához kapcsolódó megállapítások már át is vezetnek egy következő témakörhöz, amely irodalom-, méginkább *líraelméleti*. Vas intellektuális költő, de nem tudós típus, csak tudatos és bölcs. Nem rendszeres líraelméletet ír tehát, de számos nézetét fogalmazza meg. Olyanokat, hogy minden költészet alapja a dal. Hogy igenis, Auschwitz után is lehet költészetet csi-

nálni, s lehet akár a rózsákról is verset írni. Hogy a „személytelen” lírának megvan az az előnye, hogy nem kelt megütközést a közönség körében. Hogy „ha az ember költő, akkor kényszer alatt dolgozik, vagyis nem azt írja, amit akar, hanem amit kell, amit meg kell írnia”. S ide sorolnám azt a sok kitűnő eszme-futtatást is, amely mind azt bizonyítja, hogy Vas István számára a műfordítás sohasem volt gályapad, de mindig laboratórium.

Külön témakörként illendő említeni az *irodalmi ismeretterjesztést*. Az igazi ismeretterjesztés mindig az, amelyik a köz ismereteit a maga tapasztalataival gazdagítva adja tovább, amelyben tehát a személyiség is benne van, s ezek az esszék mind ilyenek. A briliáns *Biblia*-tanulmányt minden középiskolás számára kötelezővé tennem: olvastával szinte megdelejezetten vennék magát a bemutatott könyvet is. De hasonló a helyzet a Shakespearé-tanulmányokkal is, vagy azokkal a bevezetőkkel, amelyek huszadik századi versantológiaiákhöz készültek.

Vas Istvánnak nemcsak irodalomismerete, hanem önismerete is tiszteletet érdemel. Költői személyiségének sajátosságairól, saját műveiről tett megállapításait az irodalomtörténészek nem kerülhetik meg. Milyen érdekes, újszerű feszültséget ad például *Mindig előre* című versének, amelynek híres kezdősora az „Elrejtezem a füstködészürkeségbe”, hogy megtudjuk: a többséggel ellentétben Vas gyermekkorától szereti a ködöt. S talán annak tanulságait is hasznosíthatnánk, mai költők és kritikusok, miszerint Kosztolányi személyes kritikáján kívül a legtöbbet Vas Németh László néhány elmarasztaló sorából tanult. Írt is egy levelet, amire választ kapott, s személyesen is megismerkedtek.

S végül, leginkább az önismerethez kapcsolódik az esszék *lételeméleti* rétege. Az egyik legfontosabb kérdés itt az, hogy mivégre az élet, mivégre a halál, miféle igen is, nem is játék mindez; a másik pedig az, hogy a „két ismeretlen között” hogyan létezzen a társadalmi ember. A költészet, a szerelem, a boldogság ugyanolyan fontos, mint a marxizmus és a kereszténység. Vas István ki meri mondani, hogy ő egyszerre tartja kommunistának is és kereszténynek is magát. Kimondja, hogy „sokszor vagyok boldog”. S azt is, hogy „vers nélkül nem volna világ”. S talán ezt az idézetet kellett volna címként választani, hiszen a sok igen is, nem is között ez az abszolút bizonyosság.

VASY GÉZA

Jánosy István: Élmények és emlékezések

Jánosy István neve nem cseng ismeretlenül a versszerető olvasók előtt. Ahhoz a költőnemzedékhez tartozik, melynek pályája a felszabadulás után teljesebben ki, s mára jelentős, időálló életműveket vallhat magáénak: Somlyó György, Rákos Sándor, Rába György, Végh György, Lator László, Mészöly Dezső, Lakatos István, Tóth Eszter pályájával párhuzamosan alakult az övé is. Az 1948-ban megjelent *Prometheus* című verseskötvetől az 1981-ben közzétett összegyűjtött versekig (*Az álmok kútja végtelen*) egy termékeny, jelentős mondandókban gazdag költészet alakulását követhetjük nyomon, melyet kiterjedt műfordítói tevékenység egészít ki, a formai kísérletekben is változatos,